

Joanna Joachimiak-Prażanowska

Regionalne cechy fonetyczne w międzywojennej kulturalnej polszczyźnie wileńskiej (wokalizm)

Acta Neophilologica 16/2, 61-73

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Joanna Joachimiak-Prażanowska

Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

REGIONALNE CECHY FONETYCZNE W MIĘDZYWOJENNEJ KULTURALNEJ POLSZCZYŹNIE WILEŃSKIEJ (WOKALIZM)

Key words: phonetic features, vocalism, cultural Vilnius Polish language, interwar period

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić swoiste cechy szaty graficznej „Kuriera Wileńskiego” z lat 1924–1939. Odzwierciedlają one lokalną wymowę¹ Polaków zamieszkujących Wileńszczyznę w podanym okresie, czyli mają tło fonetyczne. Skupiam się tu wyłącznie na zjawiskach z zakresu wokalizmu.

Jako źródło materiału językowego wybrałam „Kurier Wileński” [dalej: KW]. Ten niezależny dziennik demokratyczny wydawano codziennie z wyjątkiem dni poświęconych niemal przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Gazeta była adresowana do szerokiego grona zamieszkujących Wilno Polaków. Na łamach KW dominowały wiadomości polityczne, głównie doniesienia z Polski, a także z zagranicy. Oprócz informacji społecznych, kulturalnych i sportowych, ujętych w stałe bloki tematyczne, w dzienniku publikowano utwory zarówno znanych, jak i początkujących polskich literatów.

Wyekscerpowane z „Kuriera Wileńskiego” osobliwości fonetyczne skonfrontowałam z zasobami polskich źródeł normatywnych [SJPD², SO, SPP, SW, SWil]. W celach porównawczych korzystałam z prac Haliny Turskiej [TurJCh], Józefa Trypučki [TrJS-I], Zofii Kurzowej [KurzW] oraz Zofii Sawaniewskiej-Mochowej [SawOP, SawP], które dotyczą języka osobniczego XIX- i XX-wiecznych pisarzy i poetów, związanych z Kresami północno-wschodnimi. Sięgałam też do monografii Jolanty Mędelkiej³ [MędJP-II, MędJP-III, MędPW], charakteryzujących zjawiska z zakresu fonetyki występujące

¹ Jest to regionalny wariant języka polskiego, czyli północnokresowy dialekt kulturalny. Terminem tym posługuję się w takim rozumieniu, jakie zaproponowała Zofia Kurzowa [KurzO 106].

² Rozwiązanie wprowadzonych skrótów zamieszczam na końcu artykułu.

³ Schemat opracowania został zaczerpnięty z książki Jolanty Mędelkiej [MędJP-II 14–34].

w mowie Polaków z powojennej Wileńszczyzny oraz – sporadycznie – do innych opracowań [m.in. KarR, PihLP, SmuŃS].

Porównując frekwencję postaci regionalnych w „Kurierze Wileńskim” wydawanym w latach 20. z ich frekwencją w rocznikach KW z lat 30. i komentując dostrzeżone zmiany, uwzględniałam dysproporcję w liczbie ekscerpowanych tekstów (6 roczników z lat 20. i 10 z lat. 30.). Tak więc zarówno wszelkie dane liczbowe, jak i wyciągane na ich podstawie wnioski, są w dużej mierze przybliżone (niemniej pozwalają – jak sądzę – wyrobić sobie ogólne pojęcie o nasyceniu fonetyzmami regionalnymi badanej gazety w obu porównywanych okresach).

Do prezentacji wybrałam zjawiska najczęstsze i – jednocześnie – najbardziej charakterystyczne dla wymowy północnokresowej.

Rozkład członów oboczności o // ó

1. ó jako odpowiednik ogpol. o:

- a) w przymiotnikach na **-ny**: **gróźny**: *gróźne rezultaty* – 31/120/2⁴; **potwierdzony**: *okoliczności udowodniono Kontraktem, potwierdzonym przez (...) Dyрекcję* – 39/240/3; **rozmówny**: *Pasażer był bardzo rozmówny* – 36/250/9 i 37/150/4;
- b) w czasownikach przedrostkowych **-jrzyć**: **spójrzyć**: *nie chce spojrzeć* – 25/60/4; **spójrzal**: *spójrzal na gwiazdy* – 25/220/3;
- c) w rzeczownikach r.m. przed sufiksem **-ek**: **podwieczórki**: *podwieczórki i kolacje* – 24/77/1⁵; **przymrózkami**: *przymrózkami poczynił spustoszenia w (...) warzywach* – 30/140/3; **schówki**: *schówki między bielizną* – 30/170/3;
- d) w mianowniku lp. rzeczowników r.m.: **kociół**: *„kociół” (...) ciągle kipi* – 24/26/1 i 25/290/4, 29/20/3; **tabór**: *Tabór lotniczy* – 33/290/2; **trójglós**: *Potęźny trójglós miłości i poświęcenia* – 27/30/4;
- e) w dopełniaczu lm. rzeczowników r.n.: **rzemiósł**: *Wystawa sztuki i rzemiósł* – 24/12/3 i 24/77/2, 27/80/4, 30/150/2, 34/60/3⁶;
- f) w rdzeniach czasownikowych, rzeczownikowych i przymiotnikowych z obocznością o // ó: **cokółu**: [Pomnik] *bez cokółu* – 24/124/4; **odbióru**: *Regulacja siły odbióru* – 38/1/5; **pomóc**: *ażeby pomóc (...) nastąpić mogła* – 24/6/2 oraz 29/130/1, 34/300/4, 36/120/10;
- g) inne wypadki: **jednakowóz**: *Jako dziennikarz jednakowóz ten stan rzeczy odczuwam na sobie* – 31/180/2 i 38/1/5; **któs**: *któs z widzów zdołał zawołać o pomoc* – 32/170/2; **ósmiu**: *ósmiu uzbrojonych bandytów* – 24/103/4 i 31/160/3⁷.

⁴ Liczby oznaczają w tym zapisie kolejno: rok wydania czasopisma, numer i stronę.

⁵ Zapis w TurJCh 22–23.

⁶ Podaje też KurzW 71.

⁷ Poświadczono też w TrJS-I 109.

2. o jako odpowiednik ogpol. ó:

- a) w mianowniku i bierniku lp. rzeczowników r.m.: **okolnik**: *Powołując się na powyższy okolnik* – 28/1/6; **padol**: *padol ziemski* – 24/97/2; **pobor**: *Pobor rekruta* – 24/114/1⁸; **stog**: *stog siana* – 24/116/4; **wodz**: *wodz narodu* – 24/101/2⁹ oraz 9 poświadczeń¹⁰;
- b) w dopełniaczu lm. rzeczowników r.ż. i r.n. z końcówką zerową: **jagod**: *pochwyił butlę czarnych jagod* – 36/250/9; **osob**: *5 osob* – 30/250/4; **plocień**: *cały zbiór przedstawia chaos składu płocień* – 25/250/2; **stodoł**: *Wichura (...) pozrywała z kilku stodoł strzechy* – 34/70/3; por. też: **wrot**: *z otwartych wrot żelaznych* – 37/320/3;
- c) w końcówce **-ów** w dopełniaczu lm. rzeczowników r.m.: **obrazow**: *Wystawa obrazow* – 28/1/1; **oszustow**: *grasuje szajka oszustow* – 24/89/4; **stołow**: *Cerata (...) do stołow* – 25/179/4 oraz 24/25/1, 24/93/2, 24/113/1, 30/160/2, 33/30/3, 34/140/4, 36/80/7, 38/10/1;
- d) w rozkaźniku: **spojrzmy**: *Spojrzymy, jak spędzają czas* – 35/240/4¹¹; **spróbuj**: *Palaczu! Spróbuj i osądz sam!* – 34/90/2; **spróbój**: *spróbój wejść* – 31/180/2;
- e) w formacjach rzeczownikowych z sufiksami **-ek**, **-ka**: **kościółek**: *protestanci wzniesli mały kościółek* – 24/40/2 i 31/160/3, 31/230/3, 37/1/5 (2 razy)¹²; w **kościółku**: *wśród chcących się pomodlić w kościółku* – 30/230/5; **wodek**: *Skład (...) wodek* – 24/75/4¹³;
- f) w rdzeniach rzeczownikowych i czasownikowych z obocznością **o // ó**: **drożnik**: *wezwania drożnika*¹⁴ *nie usłuchali* – 39/171/7 (2 razy); **przywrocenie**: *Przywrocenie swobody* – 24/24/1 i 24/64/2; **sobotkowa**: *noc sobotkowa* – 25/140/3; **spodnice**: *biedactwo odziane w (...) podarte spodnice* – 31/190/4; **wytworców**: *ostrzegając wytworców* – 25/180/3 oraz 13 poświadczeń tej cechy fonetycznej¹⁵;
- g) w rdzeniach różnych części mowy z ogpol. **-ó** w całym paradygmacie: **choru**: *Spiewy (...) wykona chór PZK (...) pod batutą kierownika choru* – 24/134/3 i 35/320/9¹⁶; **probował**: *probował uciszyć zebranych* – 30/230/2 i 38/1/7¹⁷; **sprobowała**: *sprobowała upadku z samolotu* – 24/152/4¹⁸; **wiorów**: *zwolnienie od opłat (...) wiorów korkowych* – 24/149/4¹⁹; **wroźba**: *kryzys (...) się nie skończył*,

⁸ Zapis też w TrJS-I 97.⁹ Notują także: KurzW 224, TurJCh 14, TrJS-I 96.¹⁰ Są to: 25/250/3, 25/280/5, 27/1/4, 29/250/2, 31/60/4, 32/110/4, 33/220/2, 35/80/3, 39/171/4.¹¹ Od północnokresowego czasownika *spójrzeć* już w wiekach wcześniejszych tworzone na ogół formy rozkaźnika z o: *spojrz* [KurzW 225].¹² Notuje też TrJS-I 94.¹³ *Wodeczka* rejestruje TurJCh 16.¹⁴ Postać drożnik bez uwag rejestruje SWil, SW zaś odsyła do hasła dróżnik.¹⁵ Zob.: 24/4/2, 24/7/2, 24/64/2, 24/143/4, 25/90/2, 25/250/3, 29/30/3, 29/60/4, 30/190/2, 30/260/4, 34/40/3, 34/338/10, 39/39/2.¹⁶ Rejestrują też: TurJCh 17, TrJS-I 103, KurzW 71 i 224, SawOP 46, SawP 198.¹⁷ Zarejestrowane też w TurJCh 17 i TrJS-I 100.¹⁸ Notuje TrJS-I 100.¹⁹ Zapisy w TurJCh 17 i TrJS-I 103, w SW z kwalif. *mało używ.*

a już pojawia się wroźba jego wznowienia – 24/86/3²⁰ oraz 19 przykładów tego zjawiska²¹;

- h) w innych formach: **jednodniowka**: *Jednodniowka ilustrowana* – 24/131/1; **Krakow**: *Krakow 5 VII* – 28/150/2; **Nowogrodzyczna**: *Wilno, Wileńszczyzna i Nowogrodzyczna* – 24/2/1; **Nowogrodzka**: *Nowogrodzka (...) Szkoła Powszechna (...), Nowogródek* – 39/169/7; **pojdzie**: *człowiek wartościowy nie pojdzie na żołnierza* – 24/136/3.

W polszczyźnie etnicznej do wahań w doborze kontynuantów *o* jasnego i *ó* pochylonego dochodziło jeszcze przez cały wiek XIX²², na Kresach jednak zjawisko to osiągnęło szczególne duże natężenie. Na chwiejność charakterystyczną dla dawnego języka ogólnopolskiego nałożyło się tu oddziaływanie białoruszczyzny, w której występują tylko samogłoski jasne [zob. KurzW 74–75; por. też MędJP-II 17].

Mieszanie *o* z *ó* odzwierciedliło się w KW bardzo wyraziście, silniej²³ niż w powojennej prasie wileńskiej, w której – notabene – formy ze wskazaną samogłoską też ujawniły się licznie [zob. MędJP-II 14–17 i MędJP-III 12–18; por. też w MędPW 22–23 stosunkowo bogaty materiał wyekscerpowany z tużpowojennej „Prawdy Wileńskiej”]. Wahania wystąpiły w rozmaitych kontekstach fonetycznych i w różnych kategoriach gramatycznych, w takich jednak, w jakich od dawna notuje się je na Kresach północno-wschodnich. Ponadto wiele słowoform funkcjonowało we wskazanej swoistej postaci fonetycznej nie tylko we wcześniejszej polszczyźnie północnokresowej, ale też w jej powojennej odmianie, np.: *rozmówny, spójrzyć, kociół, rzemiósł, pomóc* ‘pomoc’, *któs, okolnik, kościolek, spodnica, chor* [zob. MędJP-II 14–17 i MędJP-III 12–18]. Na ogół też, tak jak w KW, w tekstach pochodzących z Kresów północno-wschodnich liczniej występują formy z *o* niż z *ó* [zob. KurzW 69–71 i MędJP-III 14–17]. Tak więc można powiedzieć, że zarówno rozkład kontynuantów *o* jasnego i *o* pochylonego, jak i obfitość przykładów, które go ilustrują, są w KW wybitnie północnokresowe.

Akanie

1. Rozszerzenie *o* do *a*:

- a) w sylabie przedakcentowej: w **apancerzonej** *stalą grocie* – 32/160/3; *Europa jest jednamysłna* – 29/100/2; *Wyniki (...) natujemy* – 39/34/3; *zdałaliśmy zauważyć* – 24/113/1 oraz 23 poświadczenia tej cechy fonetycznej²⁴;

²⁰ Formę *wrożyć* rejestrują KurzW 71, TurJCh 18 i TrJS-I 93.

²¹ 24/3/2, 24/3/3; 24/95/3, 24/123/4, 24/124/2, 24/150/1, 25/150/1, 25/210/3, 26/260/1, 27/1/4, 28/30/3, 29/30/3, 29/90/4, 31/290/4, 33/310/1, 35/250/9, 36/170/3, 38/340/1, 39/110/1.

²² Pewne wahania i oboczności utrzymują się nawet współcześnie, np. postaci *czegoż // czegoż, dwóm // dwóm* [SPP].

²³ Dokonując porównań ilościowych, mnożę materiał z KW przez 5–6, taka bowiem jest w przybliżeniu różnica w objętości ekscerpowanych tekstów KW i powojennej prasy wileńskiej.

²⁴ Zob.: 24/40/2, 24/56/3, 24/75/4, 25/40/4, 25/60/4, 25/200/1, 26/70/1 27/50/2, 29/150/2, 29/180/1, 30/40/4, 30/230/3, 33/1/5, 33/10/1, 33/240/3 (2 razy), 35/10/4, 37/20/6 (2 razy), 38/230/6, 38/350/6, 39/70/6, 39/240/1.

b) w sylabie poakcentowej: **nieba może będzie błękitne** – 39/70/5; w wieku **okoła miesiąca** – 24/81/4; **dla pociągu popularnega** – 39/32/5; **zdarzały się dosyć rzadka** – 26/230/3 oraz 24/4/1, 24/104/1, 25/20/1, 25/150/2, 28/90/2, 28/110/2, 31/170/1, 31/290/4.

2. Hiperpoprawne o jako odpowiednik ogpol. a:

a) w sylabie przedakcentowej: *Sytuacja w Morokko* – 25/120/1; *beczki asenizacyjne* – 39/140/4; *samolot posażerski* – 32/160/3; *kurę skrodziono* – 30/150/4; **zgłoszający się do urzędu** – 24/114/1 oraz 21 przykładów tego zjawiska²⁵;

b) w sylabie poakcentowej: **dogodno komunikacja** – 39/171/7; *Meble (...) można zamawiać* – 31/20/4 i 25/100/4; *Thum załego kościół* – 30/130/2; *subwencja (...) zostało użyto na opłacenie czesnego* – 24/6/1 oraz 9 poświadczeń²⁶.

3. Rozszerzenie e do a:

a) w sylabie przedakcentowej: *dziewczęta się dowiadziały* – 39/171/6; **jasteśmy państwem wielkim** – 24/33/1; *student stypandysta* – 26/90/3; **wialobarwność kwiatów** – 39/70/5 oraz 24/51/2, 24/147/3, 25/150/2, 27/30/3, 34/180/4, 38/280/1;

b) w sylabie poakcentowej:

– w formach zakończonych w ogpol. na –‘e: **niektórzy członkowie sekcji** – 24/13/3; *piszący na maszynie* – 28/250/4; *Były odcienia wątpliwe* – 24/1/3; *A, ot i życia* – 35/220/9 oraz 24/6/1, 24/31/3, 24/41/4, 24/45/1, 24/66/3, 25/70/2, 25/90/1, 26/40/4, 28/1/5, 29/50/2, 29/130/1, 39/170/6;

– w pozycji wygłosowej²⁷ po spółgłoskach **š, č, ž** oraz **c**: **miejscowi działacza** – 27/40/3; **Weża mają troskliwą opiekę** – 39/1/6; *cytuje wysoca kompromitujący (...)* *list* – 26/160/2 oraz 24/33/1, 34/220/5, 36/1/5, 39/210/3;

– w innych wygłosowych pozycjach fonetycznych: *Widowisko gotowa* – 25/40/4; *Pieniądze, uzyskana za (...)* *cukier* – 24/105/4; *Odybło się (...)* **walna nadzwyczajne zebranie** – 37/301/6 oraz 25/250/3, 28/20/5, 33/320/2;

– w śródgłosie w formie 1. os. lp. czasu przeszłego czasowników r.m.: (Z wypowiedzi mężczyzny) **Ścisnęłam mu z współczuciem rękę i pociesyłam go** – 24/6/2; (Z wypowiedzi mężczyzny) **omal nie zabiłam się, (...)** *zrujnowałem sobie ten śliczny (...)* *garnitur* – 24/6/2.

4. Hiperpoprawne e jako odpowiednik ogpol. a:

a) w sylabie przedakcentowej: *Powstrzymanie dewastacji lasów wileńskich* – 39/260/4; **Kazematy bez dachów** – 25/190/2; **Dziś nikt nie pemięta** – 25/180/1; *bawił się senatorjum* – 28/110/2; oraz 24/43/4, 25/110/3 (2 razy), 25/210/3, 30/180/2, 34/60/4, 36/80/4;

²⁵ Są to: 24/4/3, 24/41/4, 24/45/1, 24/134/2 (2 razy), 25/20/2, 25/90/1, 26/80/3, 28/240/3, 28/160/2, 29/290/3 (2 razy), 30/70/2, 31/80/1, 31/250/4, 32/1/4, 33/40/3, 36/250/4, 37/180/2, 39/60/3, 39/140/4.

²⁶ 24/4/2, 24/47/4, 24/102/1, 28/70/3, 31/100/1, 33/180/2, 37/260/4, 39/200/4, 39/220/4.

²⁷ Wygłosem nazywam końcówką głoskę wyrazu, nagłosem – głoskę początkową, śródgłosem zaś – środek wyrazu [zob.: Wiśniewski 1998, 36–37].

b) w sylabie poakcentowej:

- w formach zakończonych w ogpól. na –‘a: *Uroczystość otwarcie* – 33/270/3; *dwa przedstawienie „Czerwonego Kapturka”* – 39/290/4; *Według zdanie prof. Wodzickiego* – 39/170/2 oraz 22 przykłady ilustrujące to zjawisko²⁸;
- w pozycji wygłosowej po spółgłoskach **š, c**: *sytuacja polityczna (...) jest lepsze* – 29/200/1; *Mniejsze o nazwisko* – 25/180/1 (2 razy); *pierwsze rata (...) winna być wyplacona* – 25/130/1 i 39/10/2 oraz 24/106/6, 26/80/4;
- w innych wygłosowych pozycjach fonetycznych: *Pisme owe redagują (...) po rosyjsku* – 26/90/3; *prowadzone jest akcja dywersyjna* – 24/28/1; *część tej biżuterii (...) została rozrzucone na ulicy* – 27/90/4 oraz 24/36/4, 24/65/3;
- w śródgłosie w formie 1. os. lp. czasu przeszłego czasowników r.ż.: (Z wypowiedzi kobiety) *Zwróciłam się do kancelarii p. sędziego pokoju (...). Tu się dowiedziałem, że sprawa moja była wyznaczona* – 24/84/3; (Z wypowiedzi kobiety) *Dałam parę przykładów (...), bo (...) miałem sposobność je zaobserwować* – 34/200/4;
- w innych pozycjach śródgłosowych: *Dessent jest zawsze trudniejszy niż obrona* – 39/171/1; *Udział biorą najlepsze (...) siły kinematografii polskiej* – 38/270/8; *Wczorek w Sądzie (...) miała być rozpatrywaną sprawa* – 26/120/4 oraz 24/73/2, 25/10/2.

Identyfikowanie nieakcentowanych samogłosek *o* i *e* z *a* zazwyczaj słabo odzwierciedlało się w tekstach pochodzących z Kresów północno-wschodnich, ponieważ – jak się powszechnie sądzi – piszący zdawali sobie sprawę z prowincjonalności takiej wymowy i starali się nie ujawniać jej w rękopisach i drukach [zob. zwłaszcza PihLP 126–128].

Na tym tle wyróżnia się grafia KW, bardzo wyraziście bowiem odbija ona obie strony zjawiska akania: utożsamianie *o* i *e* z *a* oraz hiperpoprawne wymiany odwrotne. Przykłady są i liczne, i tak charakterystyczne, jak np. substytucja *a > e* i *e > a* w wygłosie po spółgłoskach miękkich czy też mylenie rodzajów w czasie przeszłym czasowników²⁹. Źródłem akania jest oddziaływanie języka białoruskiego. Możliwe są także wpływy fonetyki litewskiej [zob. MędJP-II 20]. Również powojenna prasa wileńska silnie, choć słabiej niż KW, odzwierciedliła akanie zdarzające się zapewne w mowie jej redaktorów. Jednakże w ”Prawdzie Wileńskiej”, gazecie wychodzącej tuż po wojnie, zjawisko to występowało szczątkowo [zob. MędPW 23–24], ale w późniejszej prasie liczba przykładów zwiększała się [zob. MędJP-II 18–20], by osiągnąć znaczne natężenie w okresie późnopo wojennym [zob. MędJP-III 19–27].

²⁸ Zob.: 24/96/2, 24/112/6, 24/141/2, 25/60/3, 25/80/3, 25/100/4 (2 razy), 25/210/3, 25/260/2, 25/270/4, 26/70/2, 27/100/2, 28/90/1, 28/160/3, 31/240/3, 31/250/3, 38/50/4, 38/120/5, 39/70/1, 39/171/5, 39/171/6.

²⁹ Identyfikowanie form r.m. i r.ż. można też traktować jako zjawisko o podłożu fleksyjnym [zob. Turska 1964, 25–26], którego utrwaleniu się sprzyjało akanie.

Zwężenie *o* do *u*

1. Samogłoska **u** jako odpowiednik ogpol. **o**:
 - a) w czasownikach prefiksalnych oraz formacjach odczasownikowych: *potrzebna osoba do (...) **prówdzenia** mleczarni* – 24/143/4; *Jak się **ukazuje** (...) zaobserwowano (...) nie notowane (...) zjawisko* – 37/150/3; *W czasie przeprowadzania robót kanalizacyjnych (...) **usunęła się** ziemia* – 24/141/3; *zdarzył się wypadek **usunięcia się** góry* – 35/250/10;
 - b) w wyrazach obcych: *są agentami **kumunistycznymi*** – 31/240/3; *widoczne tylko ogólne **kuntury*** – 33/140/2; *usiłowali otruć się **plutunowy** (...) i jego żona* – 25/80/3³⁰;
 - c) w innych formach: *Mając dostateczną **ilłość** (...) złotych* – 25/200/3; *Ekspozytury Związku Izb Przemysłowo-Handlowych* – 39/169/5; *sprawa (...) nasunęła mi **sporu** refleksji* – 29/30/4; *wywiezionu wórnice Mickiewicza do Rosji* – 24/4/3.
2. Hiperpoprawne **o** jako odpowiednik ogpol. **u**:
 - a) w czasownikach prefiksalnych i formacjach odczasownikowych: *wśród zastrzeżeń i **obolewań** przyjmuje do wiadomości* – 24/2/2; *Okazały się w handlu naśladownictwa kawy ziarnistej „Enrilo”* – 26/120/3; *Zarząd (...) ostatnio **otworzył** fundusz nagród* – 28/160/2;
 - b) w wyrazach obcych: *przedstawiał jakąś władzę **feodalną*** – 39/30/3³¹; *kolomny (...) fabryk* – 24/95/3; *ludy **mozulmańskie*** – 39/171/1 (2 razy); *oddział **umundorowany*** – 39/169/1 oraz 24/136/3, 25/100/3, 38/140/3, 39/50/10;
 - c) inne wypadki: *wiatry **południowo-wschodnie*** – 38/350/2; *Zdołano **urochomić** (...) kredyt* – 26/180/1; *przez **wytłoczoną** szybę dostali się złodzieje do mieszkania* – 24/46/3.

W wiekach wcześniejszych ukanie rzadko rejestrowano na Kresach północno-wschodnich [zob. KurzW 86 i 230 oraz MędJP-II 21–22]. Na terenach pozostających pod wpływem białoruskim zjawisko to należy traktować w zasadzie jako odwrotność akania. Akanie jest utożsamianiem nieakcentowanego *o* z *a*, ukanie zaś powoduje podwyższenie nieakcentowanego *o* do *u*, dlatego „W polszczyźnie ludności bilingwalnej z prymarnym systemem białoruskim [...] na ogół nie zachodzi redukcja nieakcentowanego [o] do [u], a raczej mamy do czynienia z akaniem [...]” [SmuŚ 56]. Tymczasem materiał wyekscerpowany z KW jest stosunkowo bogaty. Mamy niewielką przewagę form z hiperpoprawnym *o*, co może oznaczać, że redaktorzy zdawali sobie sprawę z istnienia ukania zarówno

³⁰ Wynotowałam też postaci z samogłoską **u** osobliwą z dzisiejszego punktu widzenia, lecz wówczas jeszcze normatywną [SW, SO, SJPD]: *efektowną **ruladą** zwyciężył Sztekker* – 29/90/3; *do sprzedania stoliki, krzesła, **taburety*** – 35/300/10; *śliczną miała przytem **tualetę*** – 36/150/7; *Szczotki gospodarcze, **tualetowe*** – 25/142/1 oraz 25/290/4, 39/10/4; *hurtownie **tytuniowe*** – 24/1/3 i 24/1/3, 24/2/1, 24/59/3, 24/98/3, 25/260/3, 6/240/4, 27/60/3, 31/30/3, 39/300/6; *rypsy, **wuale**, i szewioty* – 24/56/1. Formy takie utrzymywały się jeszcze w powojennej prasie wileńskiej [zob. MędJP-II 21–22 i MędJP-III 27–30].

³¹ Jest to jeszcze – być może – starsza postać fonetyczna wyrazu [w SWil z odsył. do *lenny*, *lenniczny*, w SW bez kwalif., w SJPD z odsył. do *feudalny*]. Jednak w polszczyźnie pod zaborem ros. uważa się ją za rusycyzm, por.: *феодальный* [KarR 120].

w języku otoczenia, jak i własnym. Podobną sytuację zaobserwowano w powojennej prasie wileńskiej [zob. MęđJP-II 21–22 i MęđJP-III 28–30]. Różnica w nasyceniu tekstów z lat 20. i 30. postaciami regionalnymi jest niewielka: w okresie wcześniejszym ujawniło się 14 form, w późniejszym zaś – 10.

Zwężenie *e* do *i* (*y*)

1. Samogłoska *i* (*y*) jako odpowiednik ogpol. *e*:

a) w pozycji poakcentowej:

- w mian. i bier. lm. rzecz. miękkotematowych: *Dalsze **dochodzeni** wykazało* – 37/120/4; *jabłonie, **gruszy**, *śliwy** – 28/210/4; ***ludzi** ci zostali „sprzątnięci”* – 34/50/2; *światłe **piwnicy** do wynajęcia* – 29/180/4 oraz 25/230/3, 33/190/3, 39/210/1, 39/230/2;
- w 3. os. lp. czasu teraźniejszego (i przyszłego): *w **gardle** **chrapi**, jako szkapie* – 35/230/8; *Pani (...) **piszy** i **piszy** do gazet* – 29/20/3; *Bywa co i **przepadni*** – 36/340/3 oraz 29/150/3, 35/1/5, 35/1/10, 39/10/3;

b) w pozycji przedakcentowej:

- w ogpol. przedrostku **prze-**: *poglądy (...) nie bardzo **trafiają** do **przykonania** (...) **ludowcom*** – 29/140/1; *djeceże w ustawie nie **przywidziane*** – 26/150/2; *transport drzewa polskiego **przynaczonego** na tranzyt **Kłajpedy*** – 39/10/2 oraz 27/10/3, 28/160/2;
- w różnych formach rzeczownikowych: *zostawili (...) **fabrykę** **suczej** **dystylacji** **drzewnej*** – 25/150/2; ***nieuliczalna** choroba* – 29/120/3; *z **najciekawszych** **zakątków** **Wilińszczyzny*** – 24/61/2 oraz 29/170/3, 35/220/9;

c) inne wypadki: *nie **gni** **się** na starego* – 36/220/8³²; *stare, **sprzed** **mi** **si** **ą** **ca*** – 36/210/5; ***nich** nie robią **ludziom** **przykrości*** – 31/120/2 i 31/180/2³³; *Urzędnik **poselstwa** **sowickiego*** – 28/110/2 oraz 39/171/1, 39/240/3; por. też samogłoski w pozycji pod akcentem, przeniesione – być może – z innych słowoform: ***drylich** do materaców* – 27/130/4; *zeszła po **schodach** do **suteryny*** – 31/30/3;

2. Hiperpoprawna samogłoska *e* jako odpowiednik ogpol. *i* (*y*):

- a) w pozycji poakcentowej, w 2. i 3. os. lp. czasu teraźniejszego: *Co **się** **tyc** **ze** **sprze** **da** **ży*** – 24/118/3;
- b) w pozycji przedakcentowej, w ogpol. przedrostku **przy-**: ***skierowano** do **prze** **chodni*** – 399 *dzieci* – 27/10/3; *Cat **przewi** **tał** **się*** – 24/139/2; ***przewódca** **leka** **rzy*** – 37/30/1; ***jeden** z **przywódców*** – 39/169/2 oraz 24/30/2, 24/97/2, 25/90/1, 28/100/2, 31/1/2, 38/220/6, 38/230/6, 39/10/2;
- c) inne wypadki: *„**Metody**” **kamieniczników*** – 39/160/3; ***autorka** **nieniejsze** **go** **sprawozdania*** – 33/1/5; ***Rekoszet** **wypadków** w Niemczech* – 31/160/1 oraz 24/105/2, 25/200/2, 27/10/1, 37/180/2, 31/180/4; por. też wypadki zmiany

³² W rozkaźniku akcent mógł padać na sylabę wygłosową.

³³ Wyraz *nich* mógł być proklytyką albo też mieć osłabiony przycisk.

samogłoski w pozycji akcentowanej: *O bladym (...) świecie wjeżdżamy do Wilna* – 28/120/3; **Widziecie panowie jaki obraz** – 34/320/3.

Redukowanie – pod wpływem białoruskim – samogłoski *e* do *i* (*y*) notowano w polszczyźnie północnokresowej we wcześniejszych stadiach jej rozwoju. Początkowo, w wieku XVII–XVIII, zjawisko to zaznaczało się słabo [zob. KurzW 86, PihLP 129–131], później ujawniało się wyraziściej [zob. MędJP-II 22–24].

Wahania samogłosek w przedrostkach czasownikowych *prze-* i *przy-*, licznie reprezentowane w KW, mają niewątpliwie charakter fonetyczny, nie zaś – jak wcześniej w polszczyźnie etnicznej – morfologiczny, związany „z nie zawsze jeszcze precyzyjnym rozgraniczeniem ich funkcji”³⁴.

W KW redukcja *e* do *i* (*y*) wystąpiła w znacznym natężeniu, słabszym jednak niż w powojennej prasie wileńskiej [zob. MędJP-II 22–24 i MędJP-III 30–36]. Ciekawe, że – zwłaszcza wobec zaledwie dwóch przykładów wyekscerpowanych z tużpowojennej „Prawdy Wileńskiej” [MędPW 24] – frekwencja postaci regionalnych była mniejsza w latach 20. (26), większa zaś w latach 30. (31).

Wahania w użyciu samogłosek nosowych

Alternacja *ę* // *ą*:

- a) samogłoska przednia nosowa będąca odpowiednikiem tylnej nosowej: *nowa gałęź wywozu polskiego do Afryki* – 33/10/1 i 33/80/1, 39/309/2; *przed kilku miesiącami* – 24/160/1 i 30/290/1, 31/300/1, 36/170/5; **osięgniesz (...)** *pożądany skutek* – 39/90/2; 4 **tyście** *mieszkańców* – 25/180/3; **głodne zajęce** – 38/290/3 oraz 10 przykładów³⁵; por. też wahanie w bliskim sąsiedztwie: **zęb za ząb** – 39/32/5;
- b) samogłoska tylna nosowa będąca odpowiednikiem przedniej nosowej: *w ciągu miesiący* – 26/230/3; *widzi się fauna (...) bardzo ociężałego* – 24/5/2, *runęła 4-o piętrowa kamienica* – 24/27/1; *zbiegł z powierzonymi mu pieniędzmi* – 24/63/4; *za cały sprzęt (...) był stół* – 24/19/2; 20 **tyśiący** *rodzin* – 33/260/2; *ze względu na to* – 25/140/3³⁶; *po zasięgnięciu opinji* – 24/81/4 oraz 16 poświadczeń³⁷.

W języku ogólnopolskim oboczność *ę* // *ą* stabilizowała się w drugiej połowie XIX w., jednak proces ten przeciągnął się na pierwszą połowę XX stulecia [zob.

³⁴ PihLP 131. Por. też uwagę A. Pihan o stanie w drukach XVII-wiecznych.: „Charakteru regionalnego cecha ta nabierze później, gdy w polszczyźnie ustali się zakres używania przedrostków *przy-* i *prze-*, zaś Kresy cechę tę, podtrzymywaną przez regionalną fonetykę – redukcję nieakcentowanej samogłoski *e* będą kontynuować”.

³⁵ Zob.: 24/41/4, 24/118/3, 25/130/3, 31/60/1, 31/120/3, 31/240/1, 33/120/2, 36/30/10, 37/301/4, 39/90/4, 39/300/3.

³⁶ KurzW 89 notuje postać *wzglądem*.

³⁷ Są to: 24/2/3, 24/15/2, 24/49/3, 24/50/4, 24/129/3, 24/142/2, 25/190/3, 25/280/2, 26/290/4, 28/10/1, 28/180/3, 28/230/2, 29/170/1, 29/200/2, 33/260/2, 33/270/3.

Bajerowa 1993, 45]. Na Kresach północno-wschodnich wahania nabrały większego natężenia, stabilizacja oboczności – być może pod wpływem języka białoruskiego, w którym nie ma nosówek – dokonywała się wolniej [zob. KurzW 226 i MędJP-II 25]. Stan odzwierciedlony w KW zdaje się ten fakt potwierdzać. Niektóre z postaci rejestrowano na Kresach wcześniej, por.: *miesiący* [Kurzw 89], *piątro* [TurJCh 31, TrJS-I 117, SawOP 50, Kurzw 226], *pieniądzmi* [Kurzw 89], *sprzął* [Kurzw 89], *zasiągać* [Kurzw 226].

Wymiany samogłosek *ę* i *ą* stosunkowo obficie występowały też w wileńskiej prasie powojennej [zob. MędJP-II 25 i MędJP-III 36–38; por. też trzy przykłady w MędPW 26–27]. Ciekawe, że utrzymało się w niej wiele form poświadczonych w KW (część z nich była notowana jeszcze wcześniej), por.: *gałęź*³⁸, *miesiącami*, *osięgniesz*, *tysiące*, *miesiący*, *ociężały*, *piątro*, *pieniądzmi*, *sprzął*, *tysiący*. W tych wypadkach można mówić o leksykalizacji zmiany samogłoski. W miarę upływu czasu w KW rzadziej dochodziło do mieszania nosówek (lata 20. – 28 przykładów, lata 30. – 20).

Mieszanie *i* z *y*

1. Samogłoska *y* jako odpowiednik ogpol. *i*:

- a) po spółgłoskach przedniojęzykowych: **prymabaleryna** *jego cesarskiej Mości* – 27/40/4; *a ja półnagi robiłem rywierę* *poleską w słońcu* – 24/20/2; **wypadek zlynczowania** *złodzieja* – 33/130/3;
- b) po spółgłoskach tylnojęzykowych: *Zasadą (...)* **hygieny** *jest czystość ciała* – 24/143/2; *zawodowy* **hypnotyzer** – 35//190/4; *Samo słowo (...)* **działało (...)** *jak* **hypnoza** – 29/190/2; *Policja bada obecnie* **hypotezę** *porwania* – 38/40/1 (3 razy) oraz 11 przykładów³⁹.

2. Samogłoska *i* jako odpowiednik ogpol. *y*:

- a) po spółgłoskach przedniojęzykowych: *zwyczaję (...)* **aborigenów** – 28/280/2; *złoto i* **brilianty** (tytuł) – 36/250/10; *wieś* **czysto huculska** – 30/240/3; *Piszę (...)* **partitury orkiestrowe** – 35/80/10 oraz 8 poświadczeń tej cechy fonetycznej⁴⁰;
- b) po spółgłoskach tylnojęzykowych: *do budowy* **hidroelektrowni** – 28/170/3; *Przyczynek do* **hidrologji terenu** – 29/50/2; *gubernja witebska i* **mohilewska** – 24/138/2.

W KW do mieszania *y* z *i* dochodziło wyłącznie w wyrazach obcych, można więc sądzić, że – tak jak w drukach z centrum [zob. MędJP-II 32] – jest to wyłącznie zakłócenie graficzne. Jednakże niewątpliwy charakter graficzny ma w naszym materiale tylko *y* po *h* (np. *hygienu*, *hypnoza*). Natomiast litera *y* po *r* (*prymabaleryna*, *rywiera*) może odzwierciedlać rzeczywistą wymowę samogłoski *y* pod wpływem białoruskim

³⁸ W SO z ostrzeżeniem: *nie gałęź*.

³⁹ Zob.: 24/106/6 (2 razy), 25/60/1, 26/40/2, 27/10/4, 27/30/1, 29/50/2, 35/190/4 (2 razy), 35/240/4, 39/39/5.

⁴⁰ 24/4/3, 24/66/3, 24/68/4, 25/220/4, 26/270/1, 29/70/4, 31/180/1, 39/10/4.

(por. *прыма-балерына*), po *l* zaś (*zlynczować*) – wymowę północnopolską. Z kolei wybieranie litery (może też samogłoski?) *i* zamiast *y* ma oparcie w fonetyce rosyjskiej. Podobne fakty w analogicznym nasileniu odbija grafia powojennych gazet wileńskich [zob. MędJP-II 30–32 i MędJP-III 46–50]. Jednak w tużpowojennej „Prawdzie Wileńskiej” ujawniła się tylko graficzna zamiana *i* na *y* [zob. MędPW 28–29]. Liczba przykładów wynotowanych z roczników lat 20. była nieco większa niż liczba ilustracji pochodzących z roczników lat 30. (21 wobec 14).

Podsumowanie

Z „Kuriera Wileńskiego” z lat 1924–1939 wyekscerpowano 6 zjawisk odzwierciedlających fakty regionalnej wymowy z zakresu wokalizmu. W badanym dzienniku wystąpiły te cechy fonetyczne, które od kilku stuleci obserwuje się w polszczyźnie Kresów północno-wschodnich.

Większość zgromadzonych zjawisk odznaczała się dużą frekwencją tekstową. Najczęściej rejestrowano: *o* jako odpowiednik ogólnopolskiego *ó* (łącznie 91 poświadczeń), rozszerzenie *o* do *a* (39) oraz *e* do *a* (41), a także hipercpoprawne wymiany odwrotne (łącznie 95 przykładów). Roczники „Kuriera Wileńskiego” z lat 20. były bardziej nasycone osobliwościami fonetycznymi niż roczniki z lat 30. Jednak jedno zjawisko fonetyczne ujawniło się silniej w rocznikach z lat 30. niż w rocznikach z okresu wcześniejszego, a mianowicie: zwężenie *e* do *i* (*y*). Zatem można stwierdzić, że w drugim dziesięcioleciu okresu międzywojennego polszczyzna redaktorów „Kuriera Wileńskiego” stopniowo oczyszczała się z fonetycznych naleciałości regionalnych i zbliżała się do języka ogólnopolskiego. Mimo to stopień nasycenia jej regionalizmami fonetycznymi pozostawał stosunkowo duży.

W „Prawdzie Wileńskiej” wydawanej w latach 1945–1948, czyli niemal bezpośrednio po badanym okresie, na ogół występowało – proporcjonalnie do liczby ekscerpowanych tekstów – mniej osobliwości fonetycznych niż w „Kurierze Wileńskim”. Zazwyczaj cechy silnie zaznaczone w KW pojawiały się też stosunkowo często w „Prawdzie Wileńskiej”. Wyjątek stanowi akanie, wyraźnie odzwierciedlone w KW, natomiast w „Prawdzie Wileńskiej” ujawnione szczątkowo.

Wszystkie cechy fonetyczne wyekscerpowane z „Kuriera Wileńskiego” wystąpiły też w powojennej prasie wileńskiej. Generalnie ich natężenie w tekstach powojennych było jednak mniejsze⁴¹ (szczególnie dotyczy to prasy z lat 1945–1959). Z drugiej jednak strony, w powojennej prasie wileńskiej odzwierciedliła się znacznie większa różnorodność zjawisk regionalnych.

⁴¹ Wyraźniej niż w „Kurierze Wileńskim” ujawniło się po wojnie zwężenie *e* do *i* (*y*).

Bibliografia

- Bajerowa I., 1993, *Język ogólnopolski XX wieku // Encyklopedia kultury polskiej. Współczesny język polski*, red. Bartmiński J., t. 2, Wrocław.
- Wiśniewski M., 1998, *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*, Toruń.
- Turska H., 1964, *Wpływ substratu litewskiego na fleksję gwary polskiej. Streszczenie referatu wygłoszonego na posiedzeniu naukowym Komitetu językoznawstwa 20 II 1964 w Warszawie*, Sprawozdania z Posiedzeń Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, Warszawa VII, z. 3.

Wykaz skrótów bibliograficznych

- KarR Karas H., 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa.
- KurzO Kurzowa Z., 1985, *O polskich dialektach kresowych*, „Język Polski” LXV, 99–108.
- KurzW Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w*, Warszawa.
- MęJP-II Mędelska J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). Lata 1945–1959*, t. 2, Bydgoszcz.
- MęJP-III Mędelska J., 2001, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). Lata 1960–1979*, t. 3, cz. I, *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- MęPW Mędelska J., 1999, *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*, Bydgoszcz.
- PihLP Pihan-Kijasowa A., 1999, *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.
- SawOP Sawaniewska-Mochowa Z., 1995, *O polszczyźnie w słowniku Szymona Dowkonta z połowy XIX wieku // Studia nad polszczyzną kresową*, red. Rieger J., t. 8, Warszawa, 195–200.
- SawP Sawaniewska-Mochowa Z., 1990, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa.
- SJPD *Słownik języka polskiego*, 1958–1968, red. Doroszewski W., t. 1–10, Warszawa.
- SmułS Smułkowa E., 1999, *Sytuacja językowa w Ejszyszkach i okolicy // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie. Materiały sympozjum „Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie”. Warszawa 16–18 października 1997 roku*, red. Porayski-Pomsta J., Warszawa, 54–63.
- SO Szober S., 1937, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa.
- SPP *Słownik poprawnej polszczyzny*, 1995, red. Doroszewski W., Kurkowska H., Warszawa.
- SW Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- SWil Zdanowicz A. i in., 1861, *Słownik języka polskiego*, Wilno.
- TrJS-I Trypućko J., 1955, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 1, Uppsala.
- TurJCh Turska H., 1930, *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno.

Summary

REGIONAL PHONETIC FEATURES IN THE INTERWAR PERIOD OF THE CULTURAL VILNIUS POLISH LANGUAGE (VOCALISM)

This paper presents the phonetic peculiarities of vocalism functioning in the cultural Vilnius Polish language during the interwar period. The research reveals the most common phenomena as well as the most characteristic ones for the northern borderlands pronunciation. Characteristic linguistic facts were excerpted from “Kurier Wileński” published in 1924–1939. In the studied newspaper there were 6 effects reflecting the occurrence of regional dialect (vocalism). The majority of phonetic peculiarities were characterized by a high textual frequency. The most often recorded were the following ones: quaint *o* as an equivalent of common *ó*, the extension of *o* to *a* and *e* to *a*, as well as hypercorrect inverted alternations.